

'DER MALERISCHE FLECKEN HILVERSUM' in 1844

door P.J.J.M. Timmer

Gehe! auf romantischen Flügel!

We kunnen zeggen dat de kunststijl Romantiek, in al haar uitingsvormen, zich vanaf het begin van de 19e eeuw vooral in Duitsland heeft gemanifesteerd. In de daarop volgende decennia kwam deze stroming ook in ons land tot bloei, al was het door onze volksaard soms op een wat minder uitbundige wijze.

De Romantische schilder bracht geïdealiseerde taferelen van bossen en beken, van rotsen en vogels, sfeervol en kleurig op doek om zo zijn verhaal te vertellen van de kleine mens in de grootse natuur, *want*, schreef Barend Koekkoek, *de natuur is de volmaaktste schilderij*.

De muziek der Romantiek trachtte een schildering te zijn. Daarom kon Beethoven in 1808 bij het componeren van zijn zesde symfonie, 'de Pastorale', schrijven: *Ich habe immer ein Bild im Gedanken*. Zo ontstonden de romantische delen van dit werk als *Szene am Bach*, *Gewitter und Sturm* en *Zusammensein der Landleute*

Schrijvers en dichters zetten hun stemmingen en gevoelens om in woorden en trachtten zo op hun lezers een zorgeloos geluksgevoel over te brengen. Musici, kunstschilders en literatoren, allen hebben elkaar in de Romantiek meer dan tevoren over en weer geïnspireerd en beïnvloed. De verbeelding in al deze kunstuitingen was intens. Of je, om zo te zeggen, naar muziek luisterde, een schilderij bekeek of een gedicht declameerde, het lustig zingen van nachtegaal, koekoek, kwartel en nog veel meer natuur klonk in alle werken door! Een gedicht moet een sfeerschildering oproepen en een schilderij tracht een stil gedicht in beelden uit te drukken.

In een artikel¹ over de schilderkunst der Romantiek citeerde ik enkele lofzangen over Hilversum uit een reisgids *Landelijk schoon in het Sticht van Utrecht en in deszelfs omstreken*. Het boekje da-

teert uit 1835 toen de Romantiek in ons land hoogtij vierde. De schrijver ervan, Jan Bastiaan Christemeijer, noemt en roemt tussen de beschrijving van het Hilversumse landschap door, schilders en schrijvers alsof zij de nieuwe artistieke bewoners van Parnassos waren. Maar deze Romantische kunstenaars deden dan ook hun best om – als in een *Wandererfantasie* van Schubert – de mens opnieuw bij en in de natuur te brengen. Van de reis- en wandelgidsen waren deze kunstenaars de beste bondgenoten. Als we enig geduld opbrengen om, uit curiositeit of nostalgie, deze toeristische landschapsbeschrijvingen te lezen, dan wordt ons wel duidelijk dat zo'n landschap in het Hilversum van vandaag al lang niet meer terug te vinden is. Tenzij wij onze fantasie laten werken!

De heer J.C. Vink uit Hilversum gaf mij onlangs een reisboek uit die tijd ter inzage. Het is een Duits boek, gedrukt in mooie gotische letters, en in 1844 uitgegeven te Leipzig. De titel luidt: *DAS MALERISCHE UND ROMANTISCHE AUSLAND – DIE GESAMMTEN NIEDERLANDE, geschildert von D.L.B. Wolff*.

Gespannen ging ik na of de gids ook aan ons dorp aandacht schonk. En ja hoor, met zo'n gids in de hand vermocht de Duitse toerist door ons ganse land te komen en als hij volhield kon hij ook de uitbundig beschreven *Malerische Flecken Hilversum in dem Gooiland in der Provinz Utrecht* aandoen. Joannes Reddingius, een Hilversumse boekhandelaar en dichter die aan de toen nog landelijke 's-Gravelandseweg zijn winkel dreef, zei het al: *Hilversum is geliefd bij penseel- en penvoeders*.

Er moesten wel beschrijvende reisgidsen komen want de reistijden begonnen korter te worden en het reizen werd meer populair. Dilligences brachten de vacantiereizigers sneller en frequenter door het land. Een ijzeren spoorweg stoomde, in de sneltreinvaart van die tijd, van Amsterdam en Utrecht tot Arnhem en het buitenland was niet zo

Fig. 1. Titelblad van het in dit artikel beschreven boek *Das malerische und romantische Ausland*.

ver meer. Een Utrechtse reisalmamak meldde in 1849 dat er al twee dagen per week corresponderende verbindingen waren van Nederland naar Emmerik, Osnabrück, Bremen en Hannover. Geen wonder dat de vraag naar toeristische reisboeken, verlicht met landkaarten en gravures meegroeide met de zich uitbreidende reismogelijkheden. Reizen en ontdekken werden 's mensen blijde aanvaarding der natuur! en raakte 'in', zij het voorlopig alleen voor wie dat betalen kon! Door de industriële revolutie breidden de steden zich meer en meer uit en de elite trok naar buiten, het platteland in met de bijbehorende aantrekkelijkheden of zocht verpozing aan de zeekusten om te genieten van schitterende zeegezichten bij zon en storm zoals Mendelsohn-Bartholdi in 1832 deze stemming opriep in de *Hebriden-ouverture*.

Terug naar het Duitse reisboek. De titel ervan geeft al aan dat 'schilderachtig en romantisch' bij elkaar horen. Wanneer men het boek openslaat en kennis neemt van de inhoud bekruipt de lezer al spoedig het gevoel: waar heb ik dat eerder gezien?

Naar mijn idee heeft de reislustige Herr Wolff

voor de samenstelling van zijn boek, het *Landelijk Schoon in het Sticht* van Christemeijer bijna woordelijk 'overgeschilderd' en het aangevuld met nog wat historische en demografische gegevens uit het *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden 1836-1851* van de geograaf en letterkundige Abraham van der Aa.

Christemeijer (1836), van der Aa (1836) en Wolff (1844) wandelen door Hilversum en schilderen met 'verve' hun bewondering voor al het mooie dat zij op hun weg ontmoeten. Hoe komt, beste lezer, een tekst van Christemeijer als hieronder gegeven, vandaag nog over?

...Wij moeten nu nog de nieuw aangelegde wandelplaats op Boomburg bezoeken die van de kant van de molen, door zwaar zand nog, ongemakkelijk is te bereiken; edoch aldaar de hoogte beklommen hebbende, heeft men een behagelijk gezigt in de lachende vallei der Gooische vaart, die als een zilveren baan van tusschen het groen blinkt...

Nodigt het u uit om op reis te gaan? Onze Duitse Gooikenner Wolff herhaalt deze lofzang nog eens, wanneer hij schrijft: *...Auch hier bieten sich so schöne Fernsichten dar, daß mehrere niederländische Landschaftmaler Hilversum zu Ihrem Wohnsitz erwählt haben. Wir finden reizende Spaziergänge von dem Hügel, de Boomburg genannt, und man sieht den Canal von 'sGraveland durch das schattige laub hindurch blinken...*

Beide auteurs maken er in ieder geval een kleurig verhaal van. Zij hebben het over goudgele kleuren van de akkers die overgaan in *orangegele*, over grauwe maar soms ook rooskleurige erica's en een *zauberhafte Wirkung der salbbraune Haidestriche*. Samen jubelen zij over rijpende, *hellenweise* rogge en over geurige, *blauen Buchweiszfelder*. Maar op die *Turfmoore von Loosdrecht mit seinen so einförmigen und traurigen Anblick* heeft onze Duitse vriend het niet zo begrepen. Voor hem is dit kennelijk een *unheimisch* en niet zo'n romantisch gebied.

Onze reisleiders vinden dat de *weiszen Sandhügeln* alleen vanaf een begroeide heuvel stralend mooi zijn, want daar ontstaat het romantische vergezicht. Nog belangrijker was het om daarbij in

Fig. 2. De kalkrotsen van Rügen van Caspar David Friedrich. James Galway, Music in Time, Unieboek 1983.

de 'lommer' te gaan staan. Een vakantiebruine huid zou 'ordinair' geweest zijn en niet chique. Bruin waren alleen boeren en arbeiders die gedwongen zijn om hun brood in de open lucht te verdienen. Uit de zon dus om zo wit als mogelijk te blijven.

Zoals al gezegd was de negentiende-eeuwse muziek sterk beïnvloed door thema's uit literatuur en schilderkunst. Vooral maanlicht bij heldere hemel gaf een stemming weer als van de *Mondscheinsonate* en een diffuusrood ondergaande zon met flarden wolken aan een al schemerende horizon, het waren geliefde onderwerpen. Kunstenaars bood het volop mogelijkheden om door zulke natuurfenomenen een poëtische stemming over te brengen voor wie dit wilde zien. Zo bracht de Duitse landschapsschilder Caspar David Friedrich in 1824 de nauwe verbondenheid van mens en natuur in beeld. Hij schilderde een man en vrouw die samen, dicht bij elkaar in tegenlicht en geflankeerd door een grillige boompartij, naar de maan kijken. We zien Jan van Ravenswaay enkele jaren later op de al zo bezongen Hilversumse Boom-

berg bij de molen het sprookje van de maansverduistering schetsen terwijl de molenaar met huisgenoten of vrienden, door zwartberookte spiegelglijtes gefascineerd naar het verschijnsel staan te turen. Reisleider Christemeijer completeert dan zo'n prent op stemmige wijze: *Zeg uw Cicerone dat hij u vooral brenge voorbij den molen, van waar gij een lagchend gezigt hebt in het dal en ook als de volle maan bij heldere hemel dit landschap verlicht is het gezigt in de laagten in haren ruwen omtrek kenbaar en zeer bekoorlijk.*

Duitse tekenaars, zoals Ludwig Richter en Moritz von Schwind, verlichtigden het werk van schrijvers en – om wat dichter bij huis te blijven – onze James de Rijk tekende sprookjesdieren, beïnvloed door de fabels van La Fontaine. In onze eigen omgeving zijn vele voorbeelden te vinden van een versmelting van romantische kunstuitingen. Johannes Bosboom en zijn echtgenote Anna Toussaint geven aan wat wij bedoelen. Bosboom schetste in het Loosdrechtse bos van zijn vriend en gastheer Hacke van Mijnden een verwaide eenzame boom en Anna verdiepte zich met Conrad Hacke tijdens hun logeerpartij in haar literaire werk.

Men kan zich afvragen of de Duitse reizigers die op gezag van Herr Wolff in 1844 de *malerisch-romantischen Flecken Hilversum mit 4000 Einwohner und bedeutende Teppichfabriken* bezochten, het met deze ontboezeming eens waren:

Hilversum hat eine sehr angenehme Lage, der seine hübsch gebauten mit reizenden Gärtchen versehenen Häuser vollkommen entsprechen; der Markt (bedoeld is de Kerkbrink) ist mit alten hohen Bäumen bepflanzt, und von stattlichen Gebäuden umgeben.

Bij zulk een proza had Wolff zijn voorbeeld opnieuw gevonden in Christemeijer want ook hij bleef doorjubelen over *...de zogenaamde kerkbrink, met zijne lommerrijke boomen en fraaie woonhuizen en riante gezigtspunten in het verschiet naar den kant van Laren, het schoonst in den bloeitijd van het koren en als de boekweit te veld staat.* Een reisbureau zou het hem vandaag niet verbeteren!

De schilder James de Rijk, een kind van zijn tijd, zag het al net zo toen hij diezelfde Kerkbrink riant op doek schilderde, compleet gedecoreerd met

Fig. 3. Wolff's reisbeschrijvingen zijn geïllustreerd met fraaie Stahlstichen (etsen), helaas niet van Hilversum. Een prent van het Gooise landschap zou waarschijnlijk sterke gelijkenis hebben vertoond met deze ets Dorf Oosterbeek bei Arnheim.

koeien, groen en... natuurlijk licht en schaduw. Behalve de Boomberg hebben nog andere Gooise heuvels (Trompenberg, Tafelberg, *der Tisch genannt*) een bijzondere aantrekkingskracht uitgeoefend omdat deze hoogten toen nog naar alle kanten vrije uitzichten boden aan de mijmerende wandelaars. Christemeijer wordt echt lyrisch als hij het Laarder kerkhof betreedt met zijn *uitnemend fraaie uitzichten op dorp en akker; dat voorwaar zo heerlijke panorama*. En Herr Wolff zingt het hem na: *das Dorf Laren, das eine schöne Aussicht auf die hügelreiche Landschaft darbietet; Kornfelder, Gebusch und Haiden wechseln hier miteinander ab*. Wat deed (in 1840) een gelijkgestemde James de Rijk? Hij ging er zitten en tekende de heuvel, de kerkhofmuur en een romantische vergezicht.

Wat mij in het boek van Wolff ook opvalt is, dat hij alle plaatsen in het Gooi met *Dorf, Stadt of Ort* aangeeft terwijl hij Hilversum steeds als *Flecken* betitelt. Bezat *der Flecken Hilversum* misschien een grotere *romantisch-malerische* uitstraling?

Wellicht hebben de kunstbroeders deze sfeer zelf ervaren of opgeroepen want zij behoorden tot de muzikmakers van een omstreeks het jaar 1830 opgerichte muziekvereniging voor strijk-instrumenten. De musicus Cees Andriessen speelde er viool. Hun oefenlokaal was aan het begin van de Vaartweg vlakbij het woonhuis van de schilder Jan van Ravenswaay. Tot een publieke uitvoering is het echter nooit gekomen maar zij speelden in

hun vriendenkring voor eigen genoegen en plezier. Onze zegsman Andriessen weet nog wel te vertellen dat onder de leden van de vereniging originele typen waren; zij versierden de wanden van het lokaal met allerlei grappige tekeningen! Muziek maken en schilderen, twee gelijkgestemde romantische uitingen van kunst. In 1853 richtte Co de Rijk samen met anderen het zangkoor Crescendo op dat de romantische muziek van Schumann, (de *Fruhlingsymfonie* als loflied op de natuur), Mendelssohn en Schubert op het repertoire nam. Dat was in die tijd muziek met geheel nieuwe elementen er in. Omstreeks 1860 begon de tover van de Romantiek echter te verbleken. De precisie van de Romantische schilderkunst kwam in de hoek van gekunsteldheid terecht en werd al gauw als statisch ervaren. Co de Rijk, bleef echter schilderend, schrijvend en musicerend nog trouw in de voetsporen van zijn vader James lopen als een verdwaald Romanticus. Later schreef hij, in de jaren tachtig van de vorige eeuw, nog zijn *Wandelingen door Gooi- en Eemland en omstreken*. Pas na zijn dood werd het boek in 1905 in Hilversum uitgegeven. Evenals Christemeijer en Wolff eerder deden, zo ook leidde Co (Jacobus) de Rijk zijn lezers lyrisch en juichend door de fraaiste plekjes van de Gooise natuur. Ik besluit met de laatste regels van zijn 'wandelboek', die klinken als een zwanezang: *We nemen straks afscheid van mooi Gooiland! We gaan den winter in, welks huiverende kou en kille vlagen de lieve natuur een tijdlang aan onze genieting onttrekt*.

In elk geval weten wij nu dat het dorp Hilversum en omstreken voor Duitse reizigers van midden vorige eeuw de moeite van een reis en *Aufenthalt* waard geacht werd. Maar ondernemende Hilversumse tapijtfabrikanten en kunstschilders en hun leerlingen hadden zonder reisgidsen maar respectievelijk met tapijtmonters en schetsboeken op zak, de weg naar Duitsland en België al lang gevonden. En ik verwacht niet op *romantischen Flügel!*

Noot

1. *Eigen Perk*, jg. 16, nr. 3, sept '96 en jg.16, nr. 4, dec '96